

BESZÉDES VALÉRIA

SZAJÁNI MESEMONDÓK

Szajánban már nincs hagyománya a mesemondásnak a megváltozott társadalmi tudat és szociális helyzet miatt. Ezzel az általános jelenséggel részletesen foglalkozott Katona Imre.¹ Többek között megállapítja, hogy a népköltészet szegényedésekor legkorábban a kötött formában élő epika (ballada, hősének stb.) esik áldozatul, legtovább a lírai dal él, míg a prózai epikum közbülső helyet foglal el. A műfajokon belül is változás történik. A tündérmesékkal szemben előtérbe kerül a trufa és a novellamese. Ez az arányeltolódás megfigyelhető a szajáni prózai hagyományokban is: a mesék több mint fele trufa és tréfás legendamese.

A faluban tizenhárom adatközlőtől 74 mesét gyűjtöttem. Részletesen csak négy mesemondóval foglalkozom, mert repertoárjuk, hagyományozásuk más, mint a többié.

A kilenc mesemondó (6 nő és 3 férfi) összesen 32 mesét mondott el, még felét sem az összegyűjtött meseanyagnak. Korcsoportok szerinti eloszlásuk is arra utal, hogy törés állt be a hagyományban. Egy aszszony kivételével a mesetudás kizárólag a 60—75 évesek korosztályára korlátozódik, ezek maig igénylik a mesét, nap mint nap meghallgatják a rádió meseműsorát, szívesen hallgatják a gyerekeknek szánt mesehangjátékokat. Emlékeznek még a jó mesemondókra.

A műfajeltolódás miatt nincs is élesebb különbség a férfi és a női mesemondók között. A sokféle típusú Jézus- és Szent Péter-történeteket azonban csak a nők mesélik. Ezeket a meséket két nagyobb csoportra oszthatjuk: 1. tényleges legendamesékre: *A rest többet fárad* (két változat), BN 773*, azonos H 773 típusával; *Péter és a sült liba*, BN 779 VI* = Aath 785; *Szent Péter a vásáron*, BN 779 V*; *Krisztus és Péter a csárdában*, BN 768** = Aath 791 = 788; *Rest legény és a szorgalmas lány*, BN 769* = Aath 822; *Isten segítsége*, BN 766*; 2. etiológiai mondákra, amelyeket tréfás jellegük miatt a trufák és a legendák közé szokták sorolni: *A gomba keletkezése*, *Krisztus és a szülőbasszony*, *A kalász megrövidülése*, *A teknősbéka teremtése*, *Miért van görcs a fában?* Ismernek Noéval kapcsolatos mondákat is (pl. *A légy teremtése*).

Érdekes, hogy a Mátyás-anekdóták közül csak néhányat sikerült összegyűjtenem, pedig Kálmány sokat gyűjtött a környéken. Ezek az anekdoták nemcsak Mátyáshoz fűződtek, hanem József császárról is ezeket mesélték. A MNGY XVII. kötetének jegyzetében részletesen kívánt erről a kérdésről írni: „József császár a Temesközön”.² Ma a szajániak legtöbbször nem is hallott Józsefről, a kalapos királyról, pedig Kálmány a faluban gyűjtötte a *József és a fiatal bíró* (BN 922 I*) c. anekdotát. Mátyásról két történetet ismernek: a *Kolozsvári bírót* és *A megfejt három bakkecskét*. Valószínű, hogy ponyvaeredetűek. Érdekes, hogy az *Okos lány* (Aath 876 mesében) a lány nem a kérőinek, hanem Mátyás királynak teszi fel a talalós kérdéseket. Kovács Ágnes³ ezt a mesét lakodalmas szokásainkkal hozza kapcsolatba, ahol a talalós kérdések megfejtése is szerepel. Szajánban is felteszik a mesében elhangzott kérdéseket: „Egyszer, amikor sétált a Mátyás király, bekopogott egy házhó. Hát a lány éppen fürödött. Kiabált neki, hogy gyűjjön ki! Azt mondta, nem gyűn ki, mert ü födetlen. Kérdezi: »Hol van apád?« »Bement a városba mindenkinek az ízéjé.« »No és — kérdezte tőle —

mit főz?» »Tanája ki azt, csak le- mög főmegy mindig.« No Mátyás király nem tudta kitanáni, akkó azt mondta a lánynak, ad neki 300 aranyat, ha mögmondja a megfejtést. Hát ü fűrödött, nem volt semmi rajta, a másik mög vötte a söt, aztán mög babot főzött, mindig lemegy egy szem, a másik mög főgyün.⁴

Legalább annyira népszerű a faluban a *Porul járt szerelmesek* (BN 1726*) és a *Bolond Mihók* (BN 1684*) története, mint a Szent Péterről szóló legendák: ezt a két mesét mindegyik adatközlőm ismerte. Népszerű hőse a szajáni meséknek a cigány. Okosságát, de butaságát is kifigurázzák: *Ki mond előbb jó reggelt?* (BN 1735), *Imádkozni tanuló cigány* (BN 1699*).

A mesék hagyományozásának harmadik fázisa az átvétel.⁵ Ennek többféle formáját különböztethetjük meg. Ha ebből a szempontból vizsgáljuk a mesék hagyományozódását a faluban, megállapíthatjuk, hogy a kilenc adatközlő közül egy kivételével a befogadás—reprodukálás fokán vannak. Arra törekedtek, hogy a meséket minél tömörebben, rövidebben adják elő, legtöbbször csak az én kedvemért mondták el. Jellemző Vargáné Piri Máriának jóindulatú hozzáállása a meséléshez. Szomszédaszonyját akarta rábeszélni: „Ugyan mondja má te is egyet, Zsuzsa, segítsünk ennek a lánynak! Én is mondtam egyet a szükségürü.” Mester (Paripa) Miska kivétel, mert ő a hiedelemmondákra specializálta magát (két mesét mondott el), amikor még „bujtárkodott” társait éjszakákon át a vele megtörtént boszorkányos történetekkel ijesztette. Történetei hitellességében nem kételkedik. Öt évvel ezelőtt is amiatt bánkódott, hogy nem „kötetett lúdvércet”, pedig a hozzáfűződő rítust részletesen ismeri. Szociális helyzete miatt a falu társadalmának periferiájára szorult, történeteit megmosolyogják, ezért ma ritkán szánja rá magát, hogy elmondja azokat. Magányosan, szociális segélyből él, nyugdíjat nem kap, pedig mindig „másnak a keze-lába volt”.

Az eltanulás az átvétel igazi formája. Bonyolultabb módja a meser—tanítvány kapcsolat. Szép példáit mutatta be Kovács Agnes⁶ a ketesdi mesemondóknál. Az átvételnek ez a formája ma már nincsen Temesközben, a múltban is ritka lehetett, de Borbély Mihály esetében feltételezhetjük. Meséinek jó részét egy horgosi juhásztól tanulta, „ami beszédjén meg is látszik; mert mikor a mesékbe belemelegszik, a bácskai nyelvjárás nyomai fel-feltűnedeznek”⁷.

A hagyomány felelevenedése volt az eltanulás gyakori formája. Ennek a lényegét abban látja Voigt, hogy „egy-egy folklóralkotó repertoárjának egyes darabjait közönsége jól megőrzi. Gyakran az állandó közönség egészében megőrizheti a folklóralkotó szinte teljes repertoárját is. Ez legtöbbször ennek az alkotónak a halála, vagy a közösségből más okból eredő kiesés következtében kerül napvilágra. A latens hagyományból ebben az esetben manifeszt hagyomány válik, mégpedig önálló értékű művészi alkotás szintjén. Ezért nem tartjuk ezt pusztán a reprodukálás megnyilvánulásának”⁸.

A mesetanulásnak ezt a módját szépen példázza Vastagné Bunford Matild (1928). A faluban kétségkívül ő a legjobb mesemondó; 21 mesét mondott el. Valamennyit édesanyjától tanulta, aki viszonylag fiatalon, 60 éves korában halt meg 1971-ben. A faluban úgy emlékeznek rá, hogy kitűnő mesemondó volt. Ezt bizonyítja lánya tudása is. Szívesen mesélt, idősebb korában a szomszédok gyerekeit szoktatta magához és azoknak mondta el történeteit. Se ő, se a lánya hosszabb ideig nem tartózkodott a falun kívül, tehát meséik a szajáni hagyományt őrzik. A lányáról kortársai tudják, hogy örökölte anyja tudását, becsülik érte. Gyerekkorában libapásztor volt, legeltetés közben ő szórakoztatta társait, dohánycsomózáskor sokszor ő váltotta föl édesanyját a mesélésben. A „székfűgyár”-ban (kamillaszáritóban) is szívesen dolgoztak vele, mert énekelt és mesélt is. Az utóbbi időben csak családi körben mesél; unokáinak, ha azok hazamennek, férjének és anyósának is szokott mesélni. Mikor ott voltam, ők is segítettek összeszedni a meséket emlékezetében. Meséinek mindig ad címet, föl is írta egy papírra mindegyiket, hogy abból válasszam ki, amelyiket akarom. Minden meseműfaj-

ból tud legalább egyet. Hét tündérmesét, tíz trufát, három állatmesét, egy legendamesét és egy láncmesét mondott. Büszke arra, hogy meséit mások nem tudják a faluban. Jézus és Szent Péter történetét nem is mondta el, mert azt mások is tudják.

Meséi nem hosszúak, általában három-négy gépelt oldal terjedelműek. Rendkívül színes, gördülőkegyen az előadásmódja, hangszínnel, hangsúlylyal jelzi, hogy férfi vagy nő beszél, kérő vagy parancsoló a hangja a cselekménytől függően. Különösen kedveli a verses és dalbetétes meséket (*Jávorfácska*, Aath 780, *Medveölegény*, Aath 431, *Hamupipőke*, Aath 510, *Félig nyüzött kecske*, Aath 212, *Sandri Bandi*, Aath 1360 C).

Petrovics Imre (Padéj, 1902) cigány származású, meséi mégis a falu mesekincséhez tartoznak, mert kisgyerek kora óta juhászgazdánál szolgált, meséit is ott tanulta, kint háló juhász volt, esténként meséittek egymásnak.

Ötéves volt, amikor szülei átköltöztek Szajánba; 18 éves korában megnősült, magyar lányt vett feleségül. Büszke arra, hogy kiemelkedett környezetéből és nem cigány módra él. Világot járt ember, mert a bojtárokodáson kívül kupecskodással is foglalkozik. Az idősebbek közül ő az egyetlen, aki szerbül is tud. Ez azt jelenti, hogy háromnyelvű. Meséin is meglátszik ez, mert szerb sztereotípiákat is beépít történeteibe: „samo daj, tamo—vamo.” Ha nem jut eszébe a megfelelő magyar kifejezés, vagy úgy véli, hogy színesebb a mese, akkor szerbül vagy cigányul! mond egy-egy kifejezést. Cigányul, de szerbül se nem mondott eddig még mesét. A három nyelv közül magyarul tud legjobban. Mesélni csak hallgatóság előtt hajlandó. Nekem is csak úgy mesélt, ha rajtam kívül más is hallgatta. Mindig számol a közönséggel, egy-egy szót meg is magyaráz, ha úgy gondolja, hogy azt mások nem értik. Azt hitte, hogy városi létemre nem tudom, mi az a kuckó, ezért halkán, hogy a magnetofon ne vegye föl, megmagyarázta: „Azt mondta: »Tódd be a kuckóba!« Tudja mi az? Olyan, mint a moly.” Ha pedig a mesében olyan rész következik, amelyről a falusi illemszabályok szerint nem illik beszélni: „Hát jól van, itt az idő most mán (hát kikövetöm magát mög a társaságot!) — le kő feküni.” Meséit régebben a juhászoknak mesélte. Jelenleg a feleségének és a szomszédasszonynak mesél esténként, ha nem mennek televíziót nézni. Rendkívül élvezi tudományát. Mesélés közben többször is megjegyezte: „Ez osztán a hosszú mese!” Mikor pedig vége lett a mesének, hogy jobban értékeljük tudását, kifejtette: „Jó óda kü ám figyelni, hogy összepászoljon a történet, nem lehet csak úgy összevissza.” Meséinek hatását fokozza, hogy nemcsak hangsúlylyal és hanglejtéssel színesíti az előadásmódját, hanem a cselekménytől függően gesztikulál is. Érdekes, hogy cigányokról szóló történeteket nem ismer, de tündérmeséiben négy közül kettőben mellékszereplőként megjelenik a cigány is. Összesen 8 mesét mondott el: négy tündérmesét és négy trufát.

Ferencsikné Kabók Etel 1900-ban Beodrán született. Rokonságban van a Borbély családdal. Akkor is náluk volt, amikor Kálmány összegyűjtötte meséit.⁹ Sógora meséit kettő kivételével (*Akit az apja rosszra tanított*, BN 779. I* és *Rászedett ördög* — fahordás, vízholdás, BN 1049) nem ismeri. Valószínű, hogy az utóbbit sem Borbélytól tanulta, mert ennek a mesének a faluban él egy teljesebb változata is. Habár olvasta Borbély meséit, egyet se jegyzet meg közülük. Olvasott asszony, történetei is inkább ponyvaeredetűek (*Egyszeri kisbíróné*, *Szép asszony és a csúnya asszony*, ez utóbbi megegyezik Móricz hasonló című novellájával). A jó mesemondók általában tudják, kitől tanulták meséiket. Etel néni nem emlékszik rá. Kérdésemre azt felelte: „Hát ezek régi mesék, tudja isten, hogy kitől hallottam má, hát ezt is ugye hallottam má régen.”

Gyerekeinek nemigen mesélt, emiatt nem is ismeri a tündérmeséket. Szomszédasszonyoknak, rokonoknak szokta elmondani történeteit. Beszélgetés közben mindig nagy sikere van trufáinak és rövid novellameséinek.

Mester András (Szaján, 1904) Mester Mihály öccse. Világot járt ember. Legénykorában a szomszéd faluban, Tiszahegyesen (Idos) szolgált a szerb gazdáknál, később pedig bejárta egész Vajdaságot, amikor a Duna—Tisza—Duna-csatornát építették. A kubikusok közül ő az egyetlen, aki máig tud mesélni." Meséit nem a vándorló éveiben tanulta, hanem korábban, amikor cselédeskedett. Esténként összejöttek egy-egy gazda istállójában s meséltek, énekeltek. Bevallása szerint ő szivesebben hallgatta a meséket. Szücszavú ember. Amióta munkaképtelen, a család ügyeibe nemigen van beleszólása. Amikor kíváncsi lettem tudományára, öntudata Fedics Mihályhoz hasonlóan megnövekedett. Pár napra családja is elismerte és becsülte tehetségét.

MESEMONDÓK „ISKOLAJA”

A szajáni mesemondók meséiket elsősorban a szóbeli hagyományból merítették. Már családi körben, a közös munkaalkalmakkor megismerik a falu meséit. Különösen a múltban volt ennek nagy jelentősége, mert akkor még a falu társadalma zártabb volt, és igényelte a mesét. A faluközösség szinte predesztinálja erre a dinasztikus hagyományörzésre azokat, kik mesemondó családban éltek. Különösen a kisparaszti rétegnél van ennek jelentősége. Ez a falu legstatikusabb rétege, a falun kívül nem vállal munkát, mindvégig a falu hagyományörző közösségében marad. Emiatt őrizhette meg Vastag Matild édesanyja meséit és azokat a falu megváltozott igénye szerint módosította. Anyja a tündérmeséket kedvelte inkább, ő már a trufákat.

A hagyományörzésben a közönség szerepét szépen példázza Borbély Mihály meséinek továbbélése. Az apa korai sikere még fokozottan motiválta volna a hagyományörzést, a gyerekei már nem lehettek olyan jó mesemondók, mint apjuk, habár tehetségük megvolt rá, mert korán kiszakadtak a családi körből. Hét-nyolc évesek voltak, amikor elkerültek otthonról. Másnyelvű kultúrájú közösségbe kerültek, ahol psziché tudásukat már nem gyümölcsöztethették. Mikor visszakérültek, a falu közössége már nem kizárólag a tündérmeséket igényelte, Borbély Vera pedig ezeket őrizte meg. Meséinek már nem volt akkora közönsége, mint Vastag Matildénak, emiatt meséi vázlatosabbak, stílusa pedig szegényesebb.

Természetes, hogy a mesetanulásnak nem kizárólagos iskolája a család. A közös munkaalkalmakkor, dohányfüzészor és -csomózásor elsősorban a nők meséltek egymásnak. A nemek közötti különbség inkább a mese tanulásában jelentkezik. Nők nőktől elsősorban a faluban tanulják meg meséiket. A férfiak sokkal mozgékonyabbak, a falun kívül inkább ők vállalnak munkát. Sok helyen megfordulnak, mindennél tanulnak valami újat. Mester András és Petrovics Imre is a munkahelyüket jelölték meg iskolájuknak. Mindketten emlékeztek arra, hogy ki volt az, akitől a nekik legjobban tetsző mesét hallották. Mester András egy cigányasszonyra emlékezett, Petrovics Imre pedig még ma is élő szajáni komáját tartja tanítójának, akivel együtt juhászokdtek, de az a második világháború után más munkát vállalt, azóta nem mesélt, gyakorlat híján elfelejtette meséit.

A mesetanulásnak kimeríthetetlen forrása a katonaelet. Ilyenkor sok új mesével gyarapítják tudásukat, még azok is mesélnek, akik egyébként nem szoktak. Adatközlőim már a két világháború között katonáskodtak, szerbül nem tudtak annyira, hogy társaik idegen nyelvű meséit megérthették volna, emiatt azokat nem is ismerik. A szajáni mesék nem kizárólag szóbeli eredetűek. A mesemondók olvasmányaikból is merítik tudományukat. A Mátyás-mondák közül kizárólag azokat tudják, amelyek benne voltak iskolai tankönyveikben is. Ferencsik Etel meséi ponyvaeredetűek. Jézus és Szent Péter történetei közül kettőt az egyik plébánostól tanulták (*Isten segítségével*, BN 766**, *Krisztus és a szülőasszony*, BN 779 IX*).

A MESEMONDÁS ALKALMAI

A mese természetéből következők, hogy közönség, hallgatóság kell az előadáshoz. „Mesét mondani nem lehet mindig. Főként nem lehet mesét mondani és hallgatni annak, aki nagyon erősen fogva van a való élet vonatkozásaiban. A munkálkodó, tevékeny ember nem képes és nem alkalmas arra, hogy a mese világát átélje, hogy mesét mondjon vagy hallgasson. Egyszerre két urat szolgálni nem lehet, egyszerre két világban élni, a munkásvilágban és a minden sikert magától megoldó mesevilágban lehetetlen. A mese átéléséhez az kell, ami a nagy olasz filozófus szerint minden magasabb szellemi élethez is: otium, a testi nyugalomnak a praktikus életből való kikapcsoltságának egy formája” — állapítja meg Honti János. A továbbiakban kifejti, hogy nálunk már csak a munka után megmaradó pihenőidő marad a mesemondás számára.

Több kutató is megállapította, hogy a népi epikum fennmaradása szorosan összefügg a parasztság életszínvonalával. Szajánban is addig volt hagyománya a mesemondásnak, míg a falu zártsága az 50-es évek óta fokozatosan föl nem oldódott. A mesemondás alkalmai nem tűntek még el a faluban, csak más műfajok kerülnek előtérbe. Szívesen hallgatják még a fiatalok is az igaz történeteket: Szaján betelepítésének történetét, az 1848-as események szajáni vonatkozásait, a híres betyárok kalandjait, de kommentálják a falu ügyes-bajos dolgait, a napi politikai eseményeket is. Minden házban van már rádió, frissen értesülnek a hírekről.

A mesemondás alkalmait aszerint csoportosítjuk, hogy azok hol: a faluban, házban vagy falun kívül történnek. Mindhárom alkalom megvan Szajánban is, de az évszakok szerint változik jelentőségük. Ősszel és télen a falun belüli mesealkalmaknak van nagyobb jelentőségük. Szívesen emlékeznek az őszi kukoricafosztásra. Jó szórakozási lehetőség volt ez fiatalok, idősebbek számára egyaránt. Sokszor éjféléleg dolgoztak, nem vették észre az idő múlását a nóta és a mese mellett.

Kálmány is kiemelte a mesemondás fontosságában a dohánycsomózást: „Temesközön, kivált a múltban, mikor még sokan ültettek dohányt, dohánycsomózáskor nagyon kapós volt a jó mesemondó. Ahol ilyen ember volt, oda szívesen mentek dolgozni.” A dohányt ma már nem csomózzák, de emlékeznek rá, milyen keserves munka volt. November elejétől karácsonyig reggeltől estig ezt csinálta a falu apraja-nagyja. A rokonok és a szomszédok kisegítették egymást, hogy hamarabb végezenek. Az utolsó hetekben, mert karácsonyra mindenképpen be kellett fejezni, már hajnali két óraker munkába kezdtek és este 10-ig csak ezt csinálták. A mechanikus munka unalmát oldotta a meseszó.

A dohányt január elején szállították a dohánykufák, utána már jobban ráérttek, esténként összejöttek bandázni. Két-három szomszéd összejött, egyszer az egyik, máskor a másik háznál. A férfiak kártyáztak, az asszonyok beszélgettek. A napi események mellett sor került a mesék, hiedelemtörténetek elmondására is. Egy ilyen bandázás után találkozott a bengával Bóka János. „Gyűttem hazafelé, kint a második utcán, úgy mondván, a harmadik utcába, a másik utcába vót egy kolegám, arra szoktam menni a düllőkön. Osztán beszótam neki: »Gyerünk mán hé!« Azt mondja neki a Bözse, mert Bözsenek hiták a lánt: »Várjatok egy fél órát.« Mondjuk: »Mi a fenének?« »Nem hallottad, hogy vonyitanak a kutyák? Jó van, erigy, de Károly nem gyün.« Nem engedte a Károlyt. Hát mék egy négy-öt házat arrább. Hódvilág vót. Nem vót bent gyalogút, nem vót bent ház, de a Takács Gyuláék előtt szélösödött a gyalogút. Mék ott föl az árokbu, eccó látom, hogy valamilyen magosságban tiszta fehér valami gyün felém, de az egész utat foga. Hát egy bolondos kutya, úgy gondótam, hát mikó közeledik két kerékkal: »Tye-tyete« mén, de mindig követ, fáho állok, arra tér ú is, falhó állok, arra is. Majd összeértünk, egyszer csak a fáho átam, mögelem a kalapom, köszöntem neki. Szépen emiónt mellettem, a szömeimmel látam, hogy bicikli. Kislánbicikli, olyat hajtott. A kutyák mindenütt vo-

nyitottak. Azt mondták, hogy kújogató. Mindig fél tizenkettőkö, így valahogy gyütt, máskó is találkoztam vele, négy lába volt, de feje nem. Eztet én személyösen láttam, végig köllött volna vární, de lehet, hogy nem jó vége lött volna.”

Bandázni csak a szomszédok jártak, de a disznótorba a rokonságot is meghívták. A jókedvet fokozta a trufa, újabban a városi vicc.

Tavasszal és nyáron a falon kívüli mesealkalmaknak volt jelentősége. A falusiak már nem értek rá, a dohány minden idejüket kitöltötte. Mesélni már csak a juhászoknak, napszámosoknak volt idejük. Az előbbiek kora tavasztól késő őszig kint háltak a birkákkal, sokszor még Bácskába is elmentek legeltetni. Jó alkalom volt ez új mesék megismerésére. Petrovics Imre is itt tanulta és mondta meséit. A ma élő juhászok már kevés mesét ismernek. Hiedelemtörténeteikben azonban máig hisznek.

A falu lakóinak egyharmad része napszámos, illetve uradalmi cseléd volt. A csókai uradalomba jártak dolgozni, egész héten ott voltak, csak vasárnap mentek haza. Estéknént, a munka befejeztével meséltek, míg el nem nyomta őket az álom.

J E G Y Z E T E K

1. Katona Imre, 1962. 187—220.
2. Kálmánnak ez a gyűjteményes kötete nem jelent meg. A *Hagyományok* első kötetének 71. jegyzetében utal erre a kérdésre.
3. Az UMNGY XII. kötetének 43. jegyzetében a 465. oldalon.
4. Saját gyűjtésem. Adatközlő Szabó Etel (1914).
5. Voigt szerint a hagyományozás folyamata öt fázisból áll: 1. megalkotás; 2. odakészítés; 3. előadás; 4. átvétel; 5. továbbhagyományozódás. Voigt, 1972. 159—180.
6. Kovács Agnes, 1944.
7. Kálmány, 1915. VII. o.
8. Voigt, 1972. 170.
9. Ezzel a kérdéssel Sándor István foglalkozott. Megfigyelései szerint a mesemondó előadásakor a gesztus négy különleges funkciót teljesít: 1. utánozó vagy ábrázoló; 2. szimbolikus; 3. asszociatív mozdulatok; 4. nehezen értelmezhető mozdulatok. Sándor István, 1964.
- A szájhagyományozás törvényszerűségeivel foglalkozó szimpozionon több felszólaló is szólt erről a kérdéstről: Kovács Agnes, Faragó József. *A szájhagyományozás törvényszerűségei*. Budapest, 1974. 94—97.
10. Katona Imre és Tóth Ferenc gyűjtött tőle adatokat Kálmányról.
11. Katona 1962-es cikkében elemzi a kubikusok prózai hagyományörzését és megállapítja, hogy a mesemondásnak nincs hagyománya körükben.

Részlet a szerző *Jávorfácska* című, az *Életjel* kiadásában hamarosan megjelenő népmese-gyűjteményének utószavából.